

KOSÁRY DOMOKOS, A 19. SZÁZAD KUTATÓJA

Fónagy Zoltán

a történelemtudomány kandidátusa, tudományos főmunkatárs,
MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet
fonagy.zoltan@btk.mta.hu

Kosáry Domokost a történelem a maga totalitásban érdekelte, az életmű mennyiségi mutatói alapján azonban egyértelműen lezögezhetjük: a 20. század egyik legnagyobb magyar történészét egy életen át intenzíven foglalkoztatta a reformkor és a polgári forradalom, mint „az új Magyarországot megalapozó hatalmas történelmi tett”, a kiegyezés, amelyben előnyös kompromisszumot és kivételes esélyt látott a magyarság számára, valamint Kossuth Lajos, Széchenyi István és Görgey Artúr alakja.

Már bölcsészdoktori disszertációját, amely huszonhárom éves korában könyv formában is megjelent, a Görgey-kérdés történetének szentelte. Ebben a magyar történelmi tudat örökzöld vitatémájának – áruló volt-e a szabadságharc katonai vezetője – történetét követte végig saját koráig. Műve hasonlóan megosztotta a közvéleményt, mint annak idején mesterének, Szekfű Gyulának *A szárműzött Rákóczi*-ja. Ehhez a kérdéshez a 90-es években is visszatért, ifjúkori munkáját kiegészítette az időközben eltelt közel hatvan év fejleményeinek vizsgálatával (a „kiegészítés” valójában egy újabb kötetet jelentett), de, mint azt az új kiadás előszavában öntudatosan leszögezte: alaptézisei nem szorultak felülvizsgálatra. Nem változott Kosáry motív-

ciója sem, ami a témára irányította a figyelmét: könyve „sokszor érzelmtől átfűtött szabálytalan emlékirat és az 1936–1994 közötti időszakról” (Orosz István). Történeti munkásságának fő kritikai célpontja ugyanis újra az önáltató nemzeti romantika volt, amely számos 19. századi személyiséget és eseményt vont be a mitológia ködével, emelt szinte szakrális státuszba. A Görgey-kérdést, illetve tágabb értelemben a szabadságharc megítélésének alakulását magát is történelmi jelenségként, a hazai politikai változások lenyomataként értelmezte. Vizsgálatát ennek megfelelően nem korlátozta a történetírás produktumaira, hanem kiterjesztette a politikai gondolkodás, illetve a közvélemény – mai szóval *public history* – alakulására is. Valójában nem az volt számára az igazi kérdés, hogy mennyire reális vagy méltányos Görgey személyének megítélése, hanem az, hogy a történetírás és a történelmi tudat „mennyiben s miként tudott és tud a múlt realitásaival szembenézni”. A múlt eltorzított értelmezése ugyanis Kosáry szerint – ebből a meggyőződésből is táplálkozott a hév, amivel tudósként és felelős értelmiségiként gyakran vitába szállt – szoros kölcsönhatásban áll a jelenbeli tájékozódó és mérlegelő készséggel. Szinte törvényszerű, hogy munkája a szerző ellenségévé nyil-

vánításának egyik fő motívumává vált annak a korszaknak a nyitányán, amelyben a politika minden korábbinál erőszakosabban vonta magához a múltértelmezés monopóliumát.

Az időközben európai iskolázottságot is szerzett fiatal tudós következő nagy műve biografikus jellegű volt. Harminczévesen a 19. század egyik legnagyobb magyarjának, Kossuth Lajosnak az első tudományos igényű életrajzán kezdett dolgozni. Ötven évvel a politikus halála és negyed századdal a Monarchia felbomlása után úgy érezte, elérkezett az idő „a történetírás szakmai igényeinek és előírásainak megfelelő” életrajz megírására, amivel vissza lehet foglalni a heroizált történelmi személyiséget attól az „érzelgős és erőszakos »függetlenség» politikától”, amely kiszorította saját kulturális céljaira. 1942–43 folyamán elkészült a háromkötetesre tervezett életrajz első kötete, *Kossuth Lajos a reformkorban* címmel, ám az 1944-re tervezett megjelenés a háborús események miatt elmaradt, és a könyv csak 1946-ban jutott el az olvasókhoz. A szerző egy fiatal nemzedék tagjaként abban látta feladatát, hogy európai tapasztalatait hasznosítva a múltról szóló diskurzusban olyan irányzatot juttasson szóhoz, sőt távlatilag vezető szerephez, amely megfelel a polgári demokráciák igényeinek. E célkitűzésbe illesztve vizsgálta a magyar nemzeti-polgári átalakulás problémáit és Kossuth történelmi szerepét is. Az egyszerre tárgyilagos és elegáns szövegű életrajz jó szakmai visszhangja – az Akadémia Horváth Mihály-jutalommal tüntette ki – sem menthette meg a szerzőt attól, hogy hamarosan megkezdődjön a kiszorítása a tudományos élet központi intézményeiből. 1949-es félreállításában szerepet játszott az is, hogy Görgey- és Kossuth-könyveiben fenntartásokkal viszonyult az úgynevezett nemzeti függetlenségi hagy-

mányokhoz, amelyeket a kommunista ideológia saját előzményeként akart instrumentalizálni.

Nemzedéktársaival, barátaival átmentésre berendezkedve megosztották a diktatúrában is vállalható feladatokon. A Kossuth-kutatást barátja, Barta István vette át tőle, míg ő a bibliográfiát választotta mentőcsónak gyanánt. A következő években a Révai József névvel fémjelzett „kommunista nacionalizmus” jegyében ünnepelték Kossuthot, és próbálták hasznosítani nevének tőkét annak a politikának a legitímálására, amely éppen az általa megtestesített nemzeti liberális örökség lényegét semmisítette meg. Ennek jegyében került sor 1952-ben – születésének 150. évfordulója alkalmából – a kétkötetes Kossuth-emlékkönyv megjelentetésére. A korra jellemző paradoxonként az „emlékmű” nem készülhetett volna el a félreállított szakértelem igénybe vétele nélkül: a négy marxista szerző mellett hét régi, „polgári” történész írta a tanulmányokat. A reformkori pályakép megírásához Kosáryt megkerülhetetlennek ismerték el. Ő maga úgy értékelte közreműködését, hogy szegélyvállalkozás nélkül sikerült megoldania a feladatot. Ebben – emlékezése szerint – fontos szerepe volt annak, hogy Révaiban politikai elfogultsága mellett is élt valami nosztalgia a régi Magyarország és a reformkor iránt, s ez valamelyest a szakmai minőség szempontjait is érvényre engedte jutni.

Kivételesen hosszú ideig megőrzött alkotóerejének bizonyítékeként ezt a fiatalkori művét is kibővítette, és 2002-ben, a Kossuth-bicentenárium alkalmából újra megjelentette. Az új kiadás előszavában ismét a jó lelkiismeret adta önértékeléssel állapíthatta meg: „Az újat, ahol szükségesnek mutatkozott, igyekeztünk felismerhetően beilleszteni eredeti

szövegünkbe, amelynek lényegi mondanivalóját és megállapításait azonban nem kellett módosítanunk.” Ez az átdolgozása is – a Görgey-könyvhöz hasonlóan – ékes bizonyítéka annak, hogy nyitottságát, szellemi frissességét mindvégig megőrizte: a történettudomány legfrissebb eredményeit, a hozzá képest unokák generációjának számító történészek munkáit is beledolgozta a bővített kiadásba.

A harmadik 19. századi történeti személység, akivel Kosáry elmélyülten foglalkozott, Széchenyi István volt. (A „békekorszak” születési számára már kevéssé átéltető kuriózum, hogy a róla szóló mű bőrtönben íródott.) Az ’56-os forradalom forrásait mentő történész a cellában – stílusosan – Széchenyinek Döblingben, a tébolyda önkéntes fogságában töltött éveiről írt monográfiát. Műve csak 1981-ben látott napvilágot a következő bevezetővel: „A szerző jól emlékszik arra, hogy annak idején mennyit kételkedett, vajon a magányos szobában, ahol a lapokat írta, [...] könyvhalmok között, tud-e kielégítő formát adni bárminek, és vajon a világtól elzárt atmoszféra valóban segíthet-e valami hasonlót a múltban is megérteni.” A legnagyobb magyar utolsó évtizedét és halálát mikroszkopikus vizsgálat alá vevő monográfia szerves része az életműnek, annak a szenvedélyes következetességnek a szempontjából is, amivel Kosáry fellépett az „intellektuális alvilág” által terjesztett, gombamód szaporodó, olykor még mítoszoknak is értelmetlen és értelmezhetetlen konstrukciók, például Széchenyi meggyilkolása vagy a barguzini Petőfi ellen. A nemzeti emlékezet tisztánlátását féltette tőlük, amit pedig a gyakorlatban is megnyilvánuló alkotóerő egyik fontos elemének tartott.

A 19. századdal foglalkozó életmű mennyiségét és minőségét jól érzékelteti az a tény, hogy e rövid áttekintésben csak említésnyi

hely marad *A magyar sajtó története 1848–1867* című kézikönyvnek, amelyben Kosáry a reformkor és a szabadságharc politikai sajtójáról adott máig nélkülözhetetlen áttekintést. Ő írta a történettudomány rendszerváltásának egyik reprezentatív összefoglalásában, a *Magyarok Európában* című könyvsorozatban az 1711–1867 közötti korszakot áttekintő *Újjáépítés és polgárosodás* című kötetet.

Szintén csak álláspontjának axiomatikus összefoglalására van mód, amikor a kiegyezés érekléséről 1970 körül folytatott vitát megemlítjük: „A kiegyezés a magyarok számára, nagyrészt 1848/49 erőfeszítéseinek eredményeként, [...] olyan előnyös [...] hatalmi pozíciót biztosított, amilyennel sem előzőleg, a 16. század óta, sem természetesen azóta nem rendelkeztek. A magyarok minden korábbinál jobb lehetőséget kaptak arra, hogy Európa fejlettebb országaihoz felzárkózhassanak.” Ugyanakkor igen kritikus volt abban a tekintetben, hogy a későbbi magyar politikai elit mit kezdett ezzel az előnnyel a fő probléma megoldásában. Ennek, a nemzetiségi kérdésnek a tárgyalásában a történeti megközelítés és a „humánus” szempontjainak összeegyeztetésére törekedett. Meggyőződéssel vallotta: „egyik nemzetnek sem áll érdekében, hogy az egykori ellentéteket, értelmezésük helyett, történetírásaik folytassák tovább”.

Kosáry az európai horizontú összehasonlító történetiszemlélet jegyében szinte egész életében foglalkozott Magyarországnak nemzetközi helyzetével, kiemelten a francia kapcsolatokkal. Ezért is tekinthetjük szimbolikusnak az életmű egésze szempontjából a forradalom 150. évfordulóján – nyolcvanhat évesen! – megjelentetett monográfiáját, amelynek tárgya Magyarország és a nemzetközi politika 1848–49-ben. Szimbolikus a mű, mert a Kosáryra jellemző körültekintő racionalizmussal, szak-

szerűséggel és eleganciával demonstrálja, mit is értett *egyik* történeti hitvallása alatt: „A magyar történelem – és általában a történelem – folyamata összetettebb és ellentmondásokban is gazdagabb, semhogy gyermekmeseekkel volna értelmezhető, még hozzá úgy, mintha ez az ország szigetként állt volna va-

lami távoli óceánon, és nem Európa egy olyan zónájának részeként, ahol a feltételeket, a mozgás lehetőségeit jelentős mértékben körülhatárolták a nemzetközi tényezők.”

Kulcsszavak: *Kosáry Domokos, reformkor, szabadságharc*

